
PSEUDOVETENSKAP

"A most surprising fact is the enormous number of leys."

ALFRED WATKINS, EARLY BRITISH TRACKWAYS (1922)

Leylinjernas två liv

Peter Olausson beskriver en pseudovetenskaplig klassiker som kommit och försvunnit — två gånger.

MÅNGA VET VAD leylinjer sägs vara, åtminstone på ett ungefär: mystiska osynliga och snörräta kraftlinjer som går tvärs över länder och kontinenter, vars föregivna egenskaper är lika viktiga som oklara, och som främst utmärks av att folk förr i tiden, från tidernas gryning fram till medeltiden ungefär, lade viktiga platser utmed dem. Vad som är mindre känt är att leylinjerna haft två bitvis mycket olika liv, och att det som vi känner till är den senare sorten.

De har även en födelsedag: torsdagen den 30 juni 1921. Denna dag befann sig Alfred Watkins i Blackwardine, en liten by i Herefordshire i västra England, och tittade på kartan.

Alfred Watkins (1855–1935) var en intellektuell och flitig engelsman. Han var inte så förmögen att han slapp arbeta, men han hade tillräckligt med pengar, tid och energi för att kunna hålla sig med flera ambitiösa fritidsintressen. Han var en begåvad fotograf och medlem i Royal Photo-

graphic Society, och en exponeringsmätare han konstruerat hade gjort stor lycka på marknaden. Vidare intresserade han sig för fornfynd, hade tidvis ägnat sig åt arkeologi, och hans tjänst i familjeföretaget som handelsresande gav honom goda kunskaper om landskapet i Herefordshire. Allt detta skulle komma till nytta i hans livsverk.

När Watkins tittade på kartan slogs han av att en rad fornminnen och liknande bildade en rät linje. Från järnåldersfästningen Croft Ambrey gick denna tänkta linje över delar av en gammal väg, några kullar, Blackwardine med romerska anor, Risbury med

Alfred Watkins

Watkins började leta efter fler linjer. Han fann dem, överallt, genom fornminnen, kyrkor, höjder, gamla vägar och liknande. Detta kunde inte vara en slump!

sin järnåldersfästning, och ut på höglänt mark vid Stretton Grandison ”där jag förutsatte ett romerskt läger”. Kunde detta vara en slump? Watkins började leta efter fler linjer. Han fann dem, överallt, genom fornminnen, kyrkor, höjder, gamla vägar och liknande. Detta kunde inte vara en slump! Men vad betydde det? Andra hade tidigare gjort liknande observationer. Men ingen hade reagerat som Watkins: han byggde upp en hel värld.

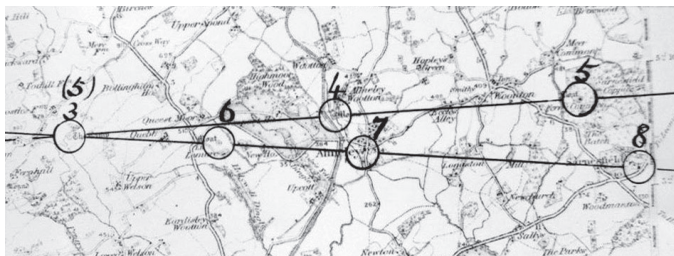
WATKINS LEY-VÄRLD

Under stenåldern, förklarade han, fanns inga vägar, men väl behov av att färdas längre sträckor. Hur tar man sig från A till B när platserna är utom synhåll från varandra? Lösningen blev att skapa siktlinjer. Man ställer sig på en höjd, tar ut riktningen mot en annan höjd eller något annat lämpligt siktmärke, och ger sig sedan iväg — i en rak linje. Här och var utmed linjen finns ytterligare märken, som man antingen kan se på avstånd och ta ut riktningen mot eller som visar att man är på rätt kurs: träddungar, större jordhögar, dammar (särskilt tacksamma siktmärken när man ser ner på dem från en höjd), resta stenar och så vidare. På platser där vägar korsas kan resenären välja att ta ut en annan riktning. Så småningom etablerades ett helt system med sådana vägar, *leys* eller leylinjer. De användes under mycket lång tid, och de äldsta vägarna kunde sträcka sig uppemot 100 kilometer genom landskapet.

När romarna kom och anlade landets första ordentliga vägar så sammanföll dessa ibland med de inarbetade leylinjerna. På så vis kom några fragment av dem att bevaras åt eftervärlden i form av betydligt yngre romerska vägar. (Man kan även ana en viss stolthet hos Watkins över att

de äldsta, längsta och rakaste vägarna inte var romerska utan ur-brittiska.)

Nu var visserligen leylinjerna aldrig så mycket anlagda vägar som rutter. De "egentliga" fornminnena utgörs av siktmärkena. Många av dem har utan tvivel försvunnit

En av Watkins otaliga kartor med inritade siktmärken och linjer.

eller flyttats, men det finns tillräckligt många kvar för att vi ska kunna rekonstruera mängder av linjer. Och även när de ursprungliga märkena försvunnit så kan de finnas kvar i någon annan form. Det vanligaste exemplet är kyrkor. Dessa är naturligtvis alla uppförda långt efter leylinjernas storhetstid, men å andra sidan uppfördes många kyrkor på gamla kultplatser — den nya religionen tog den gamlas plats, bokstavligt talat. De gamla kultplatserna hade i sin tur fått sin status på grund av sin betydelse i leylinjesystemet. Kanske låg de på en gammal korsning, kanske fanns där något anmärkningsvärt siktmärke. I vilket fall blev de snart naturliga samlingsplatser för såväl resenärer som folk i trakten. Det var först längre fram som de

kunde förses med tempel, eller i andra sammanhang försvarsanläggningar, gravar, marknader, bostäder, samhällen ... Så kom den engelska civilisationen att växa fram utmed leylinjerna.

Nu kanske en och annan protesterar, med argument som luftats sedan 1921. Om det är något som kännetecknar vägar, i synnerhet gamla vägar, så är det ju att de *inte* är raka (och Watkins neolitiska *leys* får även den modernaste järnvägslinje att se ut som en mjuk spagetti). Invändningen underkänns helt av Watkins. När det inte fanns inhägnader eller skyltar med *Private property* överallt så var den kortaste vägen mellan två punkter en rak linje, och därför var de äldsta vägarna snörräta, tvärs över berg och dalar, sankmarker och skogar, med undantag endast där det var fysiskt omöjligt. En annan invändning är att siktlinjerna idag kan döljas av träd. Hur mycket besvärligare måste det inte ha varit för tusentals år sedan, då Storbritannien var praktiskt taget täckt av skog? Inte heller detta biter på Watkins. I kraften av hans idé ser han tvärtom belägg för att det forntida Storbritannien nog inte alls var så skogigt som man tänker sig.

Det är inte det enda exemplet på att Watkins använder sina linjer i halsbrytande cirkelresonemang. När han infogade kyrkor och megaliter i samma linjer bröt han mot den arkeologiska princip enligt vilken ett fynd inte kan vara äldre än dess yngsta komponent. (Det finns förvisso exempel på att kyrkor uppförts på äldre kultplatser, men det är långt ifrån någon regel.) Hittade han en fin linje så bekymrade han sig inte för om märkena representerade såväl stenålder som bronsålder, järnålder och medeltid. Siktmärken som var yngre än det äldsta i linjen var i själ-

va verket spår av äldre märken, vilket bevisades av själva linjen.

WATKINS SOM SPRÅKFORSKARE

Utöver de fysiska spåren kan den öppensinnade fornforskaren även få åtskilliga ledtrådar genom språket, framför allt ortnamn. Här uppvisar Watkins en hämningslöshet och naivitet som mer än något annat placerar honom i dilettanternas och pseudovetarnas fack. Vad språkforskare dittills kommit fram till genom omsorgsfullt studium av belägg och ljudlagar spelar ingen som helst roll. När Watkins tycker sig se ett bevarat spår av hans försvunna värld så är det den tolkningen som gäller, punkt.

Det främsta exemplet är själva ordet *ley*. Enligt den etablerade språkforskningen betydde ordet *leah* en gång i tiden (sen järnålder, tidig medeltid) äng eller fält. Det återfinns i varianter som *lea*, *leigh*, *ley* med flera i otaliga engelska ortnamn. Watkins tolkar ordet som den ursprungliga och urgamla benämningen på de raka rutterna. Där sådana vägar gav upphov till röjningar övergick ordet långt senare till att beteckna dessa ängar och fält. Ett annat spår var det fornengelska *leye* som betydde eld,

**Hittade han
en fin linje så
bekymrade han sig
inte för om
märkena represen-
terade såväl
stenålder som
bronsålder,
järnålder
och medeltid.**

det vill säga de eldar på höjderna som man använde sig av när leylinjerna anlades. Att *ley* med varianter är så vanligt visar, menar han, hur utbrett och viktigt systemet var.

Vidare bevarar många namn orternas forntida roller. Orter på *white*, *whit-* eller liknande har legat utmed leylinjer som använts av handelsresande i salt. Färgen röd utvisar handel med keramik, svart smidesrelaterade varor som malm, kol och metallprodukter, *win* innebär handel med vin, och så vidare. Andra orter har namn efter den markering vid vilken samhället ursprungligen började uppföras. En vanlig markering utgjordes av en sten, där *stone* så småningom förkortats till *-ton*, vilket förklarar mängden orter med den ändelsen. På samma sätt är orter med *-bury* uppbyggda vid en jordhög, med eller utan grav. Sådana ortnamn, som det kryllar av i England, skulle alltså inte bara vara långt äldre än någon dittills haft en aning om, utan även ha en helt annan härstamning än de etablerade förklaringarna. Enligt dessa, som vetenskapen är lika säker på idag som på Watkins tid, är *ton* ett bara lätt förändrat *tun*, en form av gård (och samma ord som det svenska *tun*), och *bury*, som har samma ursprung som ordet *borg*, anger en befäst boplats.

Stundtals blir de kreativa folketymologierna vrickat genialiska. Som när Bromley tolkas som *broom-ley*. Kanske de tidiga kristna betraktade leymätarnas svåra konst som magi och trollkonster, vilket så småningom fick lantmätaristavarna att förvandlas till häxornas traditionella kvas-tar? Eller hur folkspråket bevarat beteckningen på leymätarna, *dodmen*, i en familjär beteckning på sniglar. Hur så? Jo, på grund av snigelns ”siktstavar” i form av ögon. Min egen favorit är att den som färdades utmed en *ley* fick hålla

*The Straight Track Club på upptäcktsfärd en sommardag 1933.
Den stående mannen är Alfred Watkins.*

koll på siktlinjen, så att man inte avvek från den och blev *de-leyed* ... Detta är, insisterar Watkins, ingen ordvits, utan ännu ett tecken på hur leylinjerna präglat språk och samhälle. För de flesta betraktare är det ännu ett tecken på att Watkins är långt mer intresserad av sin idé (som han inte vill kalla "teori") än av verkligheten.

LEYLINJERNA SLÅR TROTS ALLT IGENOM

Watkins fick som sagt sin idé i juni 1921. Tre månader senare höll han ett föredrag för Woolhope Naturalist's Field Club, där han var ordförande. Året därpå gav han ut föredraget i bokform, utökat och försett med fotografier och några kartor: *Early British Trackways, Moats, Mounds, Camps and Sites*. I denna tämligen korta skrift finns allt viktigt med. Han samlade sedan ytterligare material i den betydligt tjockare *The Old Straight Track* (1925) och gav

även ut fälthandboken *The Ley Hunter's Manual* (1927). I den sistnämnda finns inga argument för leylinjernas existens eftersom den uttryckligen är riktad åt de redan övertygade. Och dessa var vid denna tid inte få.

Leylinjerna fick uppmärksamhet av blandad mängd och art. Bland de lärde fick Watkins ett fåtal sympatier, desto mer hån (främst för hans språkliga övningar), men framför allt tystnad. Hos allmänheten fick idén ett betydligt varmare mottagande. En rad föreningar grundades, den förnämsta om än inte största grundades 1925 och fick heta The Straight Track Club (en beteckning som Watkins så småningom föredrog framför *ley*).

Leyhunting måtte ha upplevts som den perfekta fritidssysslan för den historieintresserade. Här fick man såväl teori som praktik, och allt med ett vetenskapligt och nobelt syfte. Först satt man med sina kartor, letade ledtrådar i landskapet och drog linjer. Sedan kunde man kröna veckans arbete med att på söndagen ta sig ut till någon nyligen upptäckt leylinje och vandra i förfädernas spår. Under 1920-talet blev det hela något av en folkrörelse. Åtminstone på de brittiska öarna; det finns exempel på att idéerna salufördes i andra länder men de verkar aldrig ha slagit igenom någon annanstans.

HUR MAN LETAR LEYLINJER

Börja med en karta, i skala 1:50 000 ungefär (man kan gå upp i skala vid behov, men Watkins understryker att mer detaljerade kartor är värdelösa). Markera sedan alla märkvärdiga och inte alltför moderna monument och liknande du kan hitta: gravhögar, runstenar och andra stenar, bergstoppar, källor, påfallande träd (i synnerhet tallar),

kyrkor och katedraler, megaliter ... När du är klar börjar du vid ett odiskutabelt siktmärke, i typfallet en höjd. Från den kan du, förslagsvis medelst ett snöre fäst vid en knappnål, börja leta efter raka linjer bland alla markeringarna. Om du fått med tillräckligt många bör det inte vara några problem att hitta grupper om tre, fyra eller ännu fler markeringar som ligger utmed samma linje.

Så småningom bör du ta dig ut i fält och ”walk the ley”. Du kommer säkert att hitta ytterligare tecken — subtila spår, rester av gamla vägar — på att linjen inte är något tankespöke. Så småningom kommer du att bli bättre och bättre på att hitta leylinjer, såväl på kartan som i terrängen.

Grattis! Du har nu börjat återerövra urgammal kunskap som våra förfäder kände till, men som sedermera gått förlorad.

LEYLINJERNA FÖRSVINNER

Hur spännande det än kunde vara att jaga leylinjer så började intresset gradvis att minska framåt 1930-talet. Föreningarna och publikationerna blev allt färre. Kanske tröttnade man på att linjesamlandet aldrig ledde till det genombrott man länge förväntade sig. Kanske spelade det in att ley-jakten, i likhet med många andra pseudovetenskaper, enbart var inkluderande; mängden möjliga, troliga eller säkra leylinjer kunde bara utökas, de kunde i princip inte ogiltigförklaras, varför deras antal steg och steg tills de brittiska öarna täcktes av ett absurt finmaskigt nät. Kanske spelade det in att Watkins dog 1935. De ley-jägare som höll ut ända fram till 1940-talet måste ha tappat modet fullständigt under kriget, då okända människor med kartor som traskade runt på underliga ställen ytterst lätt

kunde tas för spioner. Efter kriget var leylinjerna passé, ett snabbt förklingande minne från en svunnen tid. The Straight Track Club lades ner 1948. En arkeolog, som för övrigt känt Watkins mycket väl, nämnde 1951 hur mycket dumheter som kommit och gått, och tog som ett exempel "the Old Straight Trackers". Konstaterandet skulle visa sig förhastat.

Korsbefruktningar har visat sig vara en användbar metod för att hålla igång pseudovetenskaper. När marknaden börjar tröttna på en viss idé så kan den kombineras med en annan för att ge båda nytt liv. Det kan även ge en illusion av att forskningen går framåt, att man avslöjar verkliga samband och ny kunskap.

Redan under leylinjernas storhetstid hade en och annan föreslagit att det mellan berömda platser som Avebury och Stonehenge fanns förbindelser av långt märkvärdigare slag än stenåldersvägar. Kanske sådana "kraftlinjer" och leylinjerna var av samma natur? Kanske kunde de hittas med hjälp av slagrutor? Kanske de hade andra esoteriska kvaliteter?

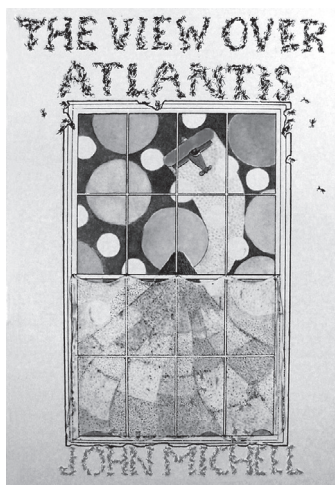
En sak ska sägas till Watkins försvar: Hur ovetenskaplig han än var så ägnade han sig åtminstone inte åt det ockulta. De leylinjer han tänkte sig var färdvägar, historiska och högst verkliga ting, stundtals med en väl stor roll i ett tänkt forntida samhälle men inte mer än så. Snart skulle hans leylinjer bli något helt annat, där det metafysiska var långt viktigare än det fysiska.

LEYLINJERNA KOMMER TILLBAKA

Efter kriget blev flygande tefat och UFO:n hett. I Frankrike intresserade sig Aimé Michel för en stor mängd

UFO-observationer som gjordes hösten 1954. Efter ett förslag från Jacques Bergier (ett återkommande namn inom fransk pseudovetenskap vid den här tiden) fann han att om man markerade observationerna på en karta så kunde man med lite god vilja förbinda punkterna med räta linjer. Han gav 1958 ut boken *Mystérieux objets célestes*, "Mystiska föremål på himlen", vari bland annat dessa tänkta linjer, *orthoténies*, diskuterades. Förmodligen hade varken Michel eller Bergier hört talas om Watkins, hans leylinjer eller The Straight Track Club. Men några år senare läste Tony Wedd i England en översättning av Michels bok. Han hade själv ägnat sig åt leylinjer och kopplade genast ihop idéerna. Ännu en pusselbit kom från amerikanen Buck Nelson, en "kontaktperson" som sade sig ha flugit i ett rymdskepp. Han nämnde bland annat att utomjordingarna använde sig av någon sorts magnetiska strömmar för att navigera utmed jordytan, och att platserna där strömmarna korsas motsvarar *crossroads signs*. Wedd slogs av att korsvägarna skulle kunna vara leylinjernas korsningar, och "skyltarna" de gamla siktmärkena.

Sedan han börjat inse hur UFO:n och leylinjer hänger ihop gav Wedd ut ett litet häfte, *Skyways and Landmarks*. Han fick en liten men engagerad publik. Redan 1962 bildade man Ley Hunter Club och började ge ut medlemstidningen *The Ley Hunter*. Inte för att Alfred Watkins skulle ha känt igen sig i vattumannens psykedeliska tidsålder. Wedd drev även föreningen STAR Fellowship, vars syfte var att få kontakt med "våra bröder i rymden". En medialt begåvad kvinna förmedlade budskap från en utomjording kallad Attalita. Ett av budskapen som togs emot var en ritning på en kaffekokare som gick på fri energi.

Så såg en stor del av tidens UFO-rörelse ut. Leylinjer var det ganska få som intresserade sig för.

Det skulle förändras 1969. Då gav den engelske skribenten John Michell ut *The View over Atlantis*. Boken var inte hans första, eller ens den första där han skrev om leylinjer, men den innebar genombrottet för såväl honom som linjerna.

Där beskrivs ett England som formats av ”mystisk arkitektur”, i stil med den som tillskrivs den stora pyramiden men i långt större format. Landet är genomsyrat av talmystik och leylinjer av den moderna sorten: geometriska, astronomiska, astrologiska och andliga kraftlinjer, som kan kännas och användas av öppensinnade naturfolk och utomjordingar, men inte av moderna materialistiska människor. Michell kallar den mystiska energin för ”drakpuls”, vilket syftar dels på likheten med vad man i Kina kallar ”drakvägar”, dels på forntidens drakar. Dessa motsvarar nämligen dagens UFO:n, det är samma fenomen som fått olika tolkningar i olika tider, och de ses på samma platser då som nu. Han identifierar även en särskilt intressant leylinje över södra England. Av den linjens siktmär-

ken har flera en eller annan koppling till ärkeängeln Mikael, han som drev ut Satan, ”draken“, från himlen (Upp 12:7–9) ... På detta sätt förbinder Michell forntid och myt med nuet boken igenom. Vad det hela skulle kunna gå ut på är högst oklart, men det är lätt att bli fascinerad även om man inser att det hela är trams. Boken blev en succé som fick stort inflytande över 1970-talets new age.

Nu blev leylinjerna kända över hela världen. Snart nog ingick de i den öppensinnade allmänbildningen. Egenskaperna diskuterades intensivt, givetvis utan att man kom fram till något. Är de naturliga eller skapade av människor? Är de skadliga eller helande? Kan vi använda oss av dem? Att leta efter dem var långt enklare än förr då slagrutan blivit det viktigaste instrumentet, om man inte bara nöjde sig med att föra en pendel över en karta. Man jämförde med vad man uppfattade som liknande begrepp i andra kulturer, som de rituella fåror som formar gigantiska bilder i Nazcaöknen, mayaindianernas vägar *sacbeob* och betydligt kortare forntida rituella vägar i Europa (som alla är verkliga) liksom de nämnda kinesiska drakvägarna (som är inbillning). Man började prata om globala leylinjer i ännu större system, eller rentav galaktiska och universella leylinjer.

ARGUMENT MOT LEYLINJER

Standardverket mot leylinjer kom ut i slutet av deras andra guldålder: *Ley Lines in Question* (1983) av Tom Williamson och Liz Bellamy. Författarna säger sig inta en förutsättningslös ställning till frågan vilket förhoppningsvis stämmer, men deras avdagatagande av leylinjerna är inte desto mindre resolut och väl uppbyggt.

Det vanligaste argumentet mot leylinjer är matematiskt. I en samling med tillräckligt många punkter hittar man *alltid* raka linjer, även om punkterna är slumpmässiga. Om vi tar 50 slumpmässiga punkter och letar trianglar där den största vinkeln avviker högst $\frac{1}{2}$ grad från 180° , det vill säga bildar en med mänskliga mått praktiskt taget rät linje, så kommer vi statistiskt sett att hitta åtminstone 60 stycken. Med tanke på de myriader fornminnen England rymmer, för att inte tala om bergstoppar, träddungar, dammar och kyrkor, så är det inte det minsta underligt att man hittar linjer i "enormous numbers".

Ett annat problem är att man bara delvis kan lita på kartorna. En tredimensionellt krökt yta som ska återges på en tvådimensionell karta måste förvrängas, mer ju närmare kanterna man kommer. Åtskilliga linjer från Watkins och andra visar sig vara betydligt mindre raka i verkligheten än på deras kartor. Då ska man också veta att de berömde sig för sina höga krav på precisionen i sina linjer. Faktiskt så höga att redan tjockleken på pennstrecken ställer till med problem: på en karta där 1 tum är 1 mile (Watkins standardkartor) motsvarar ett streck som är en kvarts millimeter tjockt en 15 meter bred väg. Ett ännu större problem är att många av deras "punkter" snarare är ytor, där linjejägarens frihet att bedöma var den exakta siktpunkten nog låg innebär att den redan stora mängden sannolika leylinjer blir ännu större.

Flera av dessa argument mot leylinjer har förekommit ända sedan 1920-talet. Ett argument som inte används idag är att stenålderns briter inte skulle ha varit kapabla att skapa ett nätverk av leylinjer, att de var primitiva människor i ett oorganiserat samhälle som inte hade en

aning om geometri, och så vidare. Det är nog den enda punkt där Watkins inte var helt fel ute: forntidens folk var varken intelligentare eller dummare än vi, och de uppförde åtskilliga byggnadsverk som krävde inte bara muskelkraft utan även avsevärda mått av organisation och matematiska insikter.

LEYLINJER IDAG

Att publiken så småningom åter började tröttna på leylinjer berodde knappast på att man låtit sig övertygas av argumenten; pseudovetenskaper försvinner sällan av den anledningen. Eftersom linjerna var populära ville man gärna få in dem i allehanda sammanhang, vilket gick bra eftersom deras enda egentliga egenskap var att de var linjer och därmed kunde passas in mest överallt. Samtidigt ledde deras popularitet så småningom till att de började slitas ut. Nya eller nygamla spännande "insikter" dök upp och fångade intresset. Leylinjerna uppgick i det som sammanfattats som *Earth mysteries*, spädades ut — och försvann.

Idag ges inga böcker ut som avfärdar leylinjer eftersom mycket få bekymrar sig om dem. De är inte bortglömda — inte än — man känner till dem och har en vag uppfattning om dem, men inte mer. På större allmänna internetforum, liksom forum för förvillade eller skeptiker, nämns de sällan och mestadels i förbigående. Jag har inte hittat någon intressegrupp på Facebook som samlat ens tusen medlemmar. Följaktligen bevakas ämnet heller inte av skeptiker. Under det senaste decenniet har leylinjer beskrivits i en enda artikel i *Folkvett* (3/2008), och enbart i förbigående på VoF:s forum. Andra skeptiska tidskrifter och forum ger samma indikationer.

Leylinjerna har åter dött ut som aktiv pseudovetenskap. Men vem vet? Kanske någon en dag hittar något spännande grepp, kanske en annan pseudovetenskap att korsbefrukta dem med, och ger dem ett tredje liv, av ett slag som vi idag inte ens kan gissa. ☞

KÄLLOR & LÄSTIPS

Alfred Watkins, *Early British Trackways* (1922).

Alfred Watkins, *The Old Straight Track* (1925).

Alfred Watkins, *The Ley Hunter's Manual* (1927).

Alfred Watkins, *Archaic Tracks Round Cambridge* (1932).

Paul Devereux, "Leys", http://www.pauldevereux.co.uk/html/body_leylines.html.

The Ley Hunter, 5/1970 – temanummer om leylinjernas historia.

The Society of Leyhunters, "A short history of ley hunting", <http://www.leyhunters.co.uk/be2.html>.

Philip Heselton, "Tony Wedd and the STAR Fellowship Story", <http://www.egyouth.fsnet.co.uk/atpai/starf.htm>.

Tom Williamson och Liz Bellamy, *Ley Lines in Question* (World's Work 1983).

Bad Archaeology: Earth Mysteries, http://www.badarchaeology.com/?page_id=878.

Jes Wienberg, "Pseudoarkeologi och sakral topografi", *Folkvett* 3/2002.

Adam Stout, *Creating Prehistory* (Blackwell Publishing 2008), s. 173–212.

Christopher I. Leirich, *The Occult Mind* (Cornell University Press 2007), kap. 2 "The Ley of the Land".

Wikipedia (engelska): Ley line; Alfred Watkins; John Michell.